ARAB TILIDA HOL VA UNING TURLARI TADQIQI

Rashidova Umida Mirabitovna
Alfraganus universiteti talabasi

Raximjanov Masrur Nugmanovich
Ilmiy rahbar: v.b.dot.PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.21387761

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada arab tili tilshunosligida o‘ziga xos o‘rin tutuvchi va gapning ikkinchi darajali bo‘lagi hisoblangan "hol" (ظرف va الحال) kategoriyasi, uning mohiyati va turlari tizimli ravishda tadqiq etilgan. Maqolada arab grammatikasidagi makon va zamon holi (ظرف المكان والزمان), shuningdek, ish-harakatning qay holatda bajarilganini ifodalovchi hol (الحال) tushunchalari klassik va zamonaviy yondashuvlar asosida yoritilgan. Holning gap bo‘laklari bilan bog‘lanishi, uning sintaktik va semantik xususiyatlari misollar orqali tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Arab tili grammatikasi, hol, zarf, makon holi, zamon holi, mansubot, sintaksis, morfologiya, semantika.

Kirish. Arab tili o‘zining boy morfologik va sintaktik qurilishi bilan dunyo tillari orasida ajralib turadi. Arab tili sintaksisida (النحو) gap bo‘laklarining o‘rni va ularning e’rob (kelishik) belgilari gapning umumiy ma’nosini belgilashda muhim omil hisoblanadi. Gapda ma’noni to‘ldirib, ish-harakatning bajarilish vaqti, joyi yoki holatini ko‘rsatuvchi bo‘laklar mansubotlar (fatha yoki uning o‘rnini bosuvchi belgi bilan tugaydigan so‘zlar) guruhiga kiradi. Ushbu guruhning ajralmas qismi bo‘lgan "hol" tushunchasi arab grammatikasida asosan ikki xil ko‘rinishda o‘rganiladi: Zarf (ظرف): Ish-harakat sodir bo‘lgan makon yoki zamonni anglatadi (arab tilshunosligida buni Mavf’ulun fih - المفعول فيه ham deyiladi).

Hal (الحال): Ish-harakat bajarilayotgan vaqtda ega yoki to‘ldiruvchining holatini tasvirlaydi. Ushbu maqolada har ikkala tushunchaning nazariy asoslari va ularning turlari batafsil ko‘rib chiqiladi.

Arab tili grammatikasida "Zarf" so‘zi lug‘atda "idish", "g‘ilof" degan ma’nolarni anglatadi. Istilohda esa ish-harakatni o‘z ichiga olgan vaqt yoki makon tushuniladi. Shu sababli u ko‘pincha Maf'ulun fih (المفعول فيه) deb nomlanadi.

Zarf doimo ichida "fi" (في - ichida, ichida sodir bo‘lgan) predlogining ma’nosini yashirin tarzda tashiydi. Masalan: صُمْتُ يَوْمَ الخَمِيسِ (Payshanba kuni ro‘za tutdim) gapida yawma (kuni) so‘zi zarf bo‘lib, "payshanba kunining ichida" degan ma’noni anglatadi. Zarf ikki asosiy turga bo‘linadi:

1. Zamon holi (ظرف الزمان)
2. Makon holi (ظرف المكان)

Zamon holi ish-harakatning bajarilgan vaqtini bildiradi va u مَتَى؟ (Qachon?) so‘rog‘iga javob bo‘ladi. Zamon holi ham o‘z navbatida ikki turga bo‘linadi: Mubham (noaniq) zamon holi: Muayyan chegaraga ega bo‘lmagan vaqtni bildiradi. Misol uchun: حِينًا (bir muddat), وَقْتًا (vaqt), زَمَانًا (zamon). Muayyan (aniq) zamon holi: Chegarasi va nomi aniq bo‘lgan vaqt oraliqlari. Misol uchun: يَوْمٌ (kun), شَهْرٌ (oy), سَنَةٌ (yil), لَيْلَةٌ (kecha).

Makon holi (ظرف المكان)

Makon holi ish-harakat sodir bo‘lgan joyni ko‘rsatadi va أَيْنَ؟ (Qayerda?) so‘rog‘iga javob bo‘ladi. Makon holi ham ikki xil bo‘ladi:

Mubham makon holi: Muayyan chegaraga va shaklga ega bo‘lmagan joylar. Bunga asosan olti tomonni ko‘rsatuvchi so‘zlar kiradi: أَمَامَ (oldida), خَلْفَ (ortida), فَوْقَ (ustida), تَحْتَ (tagida), يَمِينَ (o‘ngida), شِمَالَ (chapida).

Muayyan makon holi: aniq chegaralangan joylar, masalan: المَسْجِد (masjid), البَيْت (uy), المَدْرَسَة (maktab). Biroq, muayyan makon hollari gapda zarf (mansub) bo‘lib kelishi uchun oldidan فِي predlogi ishlatilishi shart (masalan: صَلَّيْتُ فِي المَسْجِدِ).

Zarfning sintaktik xususiyatlari: mu'rab va mabniy zarflar. Ko‘pchillik zarflar gapdagi o‘rniga ko‘ra oxiri o‘zgaruvchan (Mu’rab) bo‘ladi va nasb (fatha) holatida keladi. Ammo arab tilida shunday zarflar borki, ular doimo bir xil shaklda saqlanadi (Mabniy):

Zarf turi	Ko‘rinishi	Ma’nosi	Sintaktik holati (E’rob)
Zamon	إِذْ	O‘sha vaqtda	Sukun bilan mabniy
Zamon	إِذَا	Agar, qachonki	Sukun bilan mabniy
Zamon	أَمْسِ	Kecha	Kasra bilan mabniy
Zamon	مُنْذُ / مُذْ	-dan beri	Damma / Sukun bilan mabniy
Makon	حَيْثُ	Qayerdaki	Damma bilan mabniy
Makon	هُنَا	Bu yerda	Sukun bilan mabniy

Zarfdan tashqari, arab tili grammatikasida ish-harakat bajarilayotgan paytda uning subyekti (fai’l) yoki obyektining (maf’ul) holatinitasvirlovchi Hal (الحال) kategoriyasi mavjud. U gapda كَيْفَ؟ (Qanday?, Qaysi holatda?) so‘rog‘iga javob beradi.

Hol grammatikada ikki qismdan iborat bo‘ladi:

Al-Hal (الحال): Holatni bildiruvchi so‘z (ko‘pincha nakra - noaniqlikda bo‘ladi).

Sohibul hol (صاحب الحال): Holati tasvirlanayotgan shaxs yoki buyum (ko‘pincha ma’rifa - aniqlikda bo‘ladi).

Misol: جَاءَ الطَّالِبُ بَاسِمًا (Talaba tabassum qilgan holatda keldi). Bu yerda الطَّالِبُ – Sohibul hol, بَاسِمًا – Hal hisoblanadi.

Halning tuzilishiga ko‘ra turlari. Arab tilshunosligida Hal gapda kelish shakliga ko‘ra 3 turga bo‘linadi:

A) Mufrad hol (الحال المفردة). Hol bitta so‘zdan iborat bo‘ladi (garchi u ikkilik yoki ko‘plik shaklida bo‘lsa ham, gap bo‘lmagani uchun mufrad deyiladi). Mufrad hal har doim nakra va mansub bo‘ladi.

Misol: رَجَعَ الجُنُودُ فَائِزِينَ (Askorlar g‘olib bo‘lgan hollarida qaytdilar).

B) Jumlali hol (الحال الجملة). Hol gap shaklida keladi. U ismiy gap yoki fe’liy gap bo‘lishi mumkin. Jumlali hol har doim o‘zidan oldingi sohibul holga "Vavul hal" (واو الحال) yoki olmosh orqali bog‘lanadi.

1. Ismiy gap hol: خَرَجْتُ مِنَ البَيْتِ وَالشَّمْسُ طَالِعَةٌ (Quyosh chiqayotgan vaqtda uydan chiqdim).

2. Fe’liy gap hol: جَاءَ الطِّفْلُ يَبْكِي (Bala yig‘lagan holatda keldi).

C) Shibh jumlali hol (الحال شبه الجملة). Hol gapga o‘xshash birikma, ya’ni jar-majrur (predlog va ot) yoki zarf orqali ifodalanadi.

Misol: رَأَيْتُ العُصْفُورَ فَوْقَ الشَّجَرَةِ (Chumchuqni daraxt ustida bo‘lgan holatida ko‘rdim).

Xulosa

Arab tilida hol kategoriyasi (Zarf va Hal) gapning mazmunini boyitishda, nutqning aniqligi va ta’sirchanligini ta’minlashda juda muhim sintaktik vazifani bajaradi. O‘tkazilgan tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Zarf tushunchasi asosan makon va zamon munosabatlarini ifodalab, fe’l bilan bevosita bog‘lanadi va Maf’ulun fih vazifasida keladi. Hal esa makon yoki zamonni emas, balki shaxs yoki predmetning dynamic holatinitasvirlaydi. Zarf ham, Hal ham arab tilida grammatik jihatdan mansubotlar guruhiga kiradi, biroq zarflar orasida o‘zgarmas (mabniy) shakllar mavjud bo‘lsa, mufrad hallar doimo mu’rab va nasb holatida bo‘ladi. Jumlali hollarning kelishi arab tilining sintaktik moslashuvchanligini va fikrni chuqur ifodalash imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro‘yxati

1. Ibn Aqil. Sharh Ibn Aqil 'ala Alfiyyati Ibn Malik. Qohira: Dorul Turas, 2004.
2. Mustafo Ghalayiniy. Jami'ud-Duruusil-Arabiyyah. Bayrut: Al-Maktabah al-Asriyyah, 2011.
3. Abduhamid Nurmonov. Arab tilshunosligi tarixi. Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
4. Ne’matulloh Ibrohimov, Muxtorjon Arabov. Arab tili grammatikasi (Sintaksis). Toshkent: Sharq, 2008.
5. الرجحي، عبده. التطبيق النحوي. بيروت: دار النهضة العربية ، ١٩٩٩.